A szövegkorpuszok szókincsének összehasonlítása szótári címszójegyzék felhasználásával – neologizmusok és archaizmusok detektálása

Kiss Gábor[1], Kiss Márton[1]

[1] TINTA Könyvkiadó, Budapest
{kissgabo, kissmarci}@tintakiado.hu

Kivonat: A Magyar Történeti Korpusz (TK) és a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz) összehasonlítása egy más irányú lexikográfiai feladat elvégzésének melléktermékeként jött létre a TINTA Könyvkiadóban. Az elsődleges feladat az Értelmező szótár+ (ÉrtSz+ [1]) címszavainak gyakorisági mutatóval való ellátása volt. A gyakorisági mutatók meghatározásához felhasználtuk mindkét magyar szövegkorpuszt. Az elsődleges feladat elvégzése során megvizsgáltuk, hogy az ÉrtSz+ 15.850 címszava előfordul-e, és ha igen, milyen gyakran a fenti két magyar szövegkorpuszban külön-külön. A két korpuszból kinyert gyakorisági adatok segítségével (súlyozást is alkalmazva) állapítottuk meg az egyes címszók gyakorisági osztályát, azaz soroltuk be az 5 gyakorisági osztály valamelyikébe.

1 A vizsgálat előzménye

A Magyar Történeti Korpusz (TK) és a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz) összehasonlítása egy más irányú lexikográfiai feladat elvégzésének melléktermékeként jött létre a TINTA Könyvkiadóban. (Mint ismeretes, a TK-t a Magyar Nagyszótár munkálatai során építették fel, és ez a korpusz 18., 19. és 20. századi magyar szövegrészleteket tartalmaz, míg az MNSz-t a 20. század végén keletkezett elsősorban sajtónyelvi, irodalmi szövegek alkotják.)

Az elsődleges feladat az Értelmező szótár+ (ÉrtSz+ [1]) címszavainak gyakorisági mutatóval való ellátása volt. A gyakorisági mutatók meghatározásához felhasználtuk mindkét magyar szövegkorpuszt[1]. Az utóbbi évtizedekben a nemzetközi szótárirodalomban az angol értelmező szótárak nyomán elterjedt a címszavak gyakoriságának jelölése. A magyar szótárirodalomban a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.[2] [2]) közli elsőként a címszavak gyakoriságát.

Az ÉrtSz+ sajátosan izgalmas színt képvisel a magyar, de a nemzetközi szótárkínálatban is, mert erőteljesen túllép az értelmező szótár szokásos funkcióin. Az ÉrtSz+ a szómagyarázó funkció mellett – mint a szótár az alcímében is jelzi – Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelv-

[1] Ezúton is köszönetet mondunk az MTA Nyelvtudományi Intézetének a két korpusz szokásos felhasználási módját meghaladó vizsgálat engedélyezéséhez.

használati tanácsok és fogalomköri csoportok szerint is átfogó módon dolgozza fel címszóállományát. Sőt a szótár még a címszó gyakoriságát is feltünteti egy ötfokozatú skálán.

Mint említettük, az ÉrtSz+ címszavai gyakoriságának meghatározásához felhasználtuk a TK-t és az MNSz-t. A feladat elvégzése során megvizsgáltuk, hogy az ÉrtSz+ 15.850 címszava előfordul-e, és ha igen, milyen gyakran a fenti két magyar szövegkorpuszban külön-külön. A két korpuszból kinyert gyakorisági adatokat – leegyszerűsítve mondva – átlagoltuk, majd súlyozást is alkalmazva állapítottuk meg az egyes címszók gyakorisági osztályát, azaz soroltuk be az 5 gyakorisági osztály valamelyikébe. A kapott eredmény elemzését követően, a gyakorisági mutatót néhány esetben szubjektív nyelvérzékünk alapján módosítottuk.

2 A vizsgálat

Szövegkorpuszok összehasonlítására nincs általánosan elfogadott módszer. A matematikai logika nyelvére lefordítva: két nagy, de véges számú, ismétlődő diszkrét elemeket is tartalmazó halmazt kell összevetni. A halmazokban nemcsak az egyes elemek, azaz szavak megléte vagy hiánya a fontos, hanem az is jellemző, hogy egy-egy szó hányszor fordul elő egy-egy szövegkorpuszban.

Mivel a gyakorlatban szinte lehetetlen két vizsgált nagy szövegkorpusz minden egyes szavának az összevetéséből keletkezett eredmény kiértékelése, az ÉrtSz+ címszavainak gyakorisági mutatójának a meghatározása megmutatott egy praktikusnak és helyesnek tűnő eljárást ahhoz, hogy két vagy több szövegkorpusz szókincsét miként lehet összevetni. Ugyanis a munkálat rávilágított arra, hogy egy jól megválasztott minta, vagy más néven tesztszólistának a szavait felhasználhatjuk a korpuszok szókincsének összevetésére, összehasonlítására. Természetesen ennek a tesztszólistának a hossza az összehasonlítandó korpuszok szókincséhez képest nem lehet se túl kicsi, se túl nagy. Az ÉrtSz+ címszavainak gyakorisági osztályokba sorolása során úgy tapasztaltuk, hogy a szótár 15.850 címszavának a két korpuszban való előfordulása és az előfordulások gyakorisága jól jellemzi és sajátosan leírja a fenti két korpuszt. Így az ÉrtSz+ címszójegyzékét joggal tekinthetjük vizsgálatunk tesztszólistájának.

Az ÉrtSz+ címszavait különös gonddal válogatták össze a szerkesztők. A címszólista összeállításáról így vallanak: „Milyen szavakat tartalmaz címszóként a szótár? Elsősorban az úgynevezett alapszókincs elemeit, amelyeket a leggyakrabban és legtöbben használunk, ezek között egyaránt vannak fogalomszók (...) és formaszók (...). Az alapszavak mellett sok a tantárgyi szakszó, olyanok, amelyekkel a diákok az irodalom-, a nyelvtan-, a történelem-, a matematika-, a fizikaórán találkozhatnak. (...) Megtalálható a szótárban több olyan régi szó, amelyek már csak irodalmi és történelmi szövegekben olvashatók (...). ezeken kívül vannak benne új, legtöbbször a modern technikával kapcsolatos szavak (...) Helyet kaptak a szótárban olyan szavak is, amelyeket Magyarországon nem használunk, de a határon túli magyarok életéhez hozzátartoznak.'' [1: VIII].

Két korpusz (MNSz és TK) szókincsének (szavainak) és a tesztszólistaként használt ÉrtSz+ címszavainak összevetése során a következő elméleti esetek lehetségesek:

1. A tesztszólista egy adott szava mindkét korpuszban előfordul valahányszor.
2. A tesztszólista egy adott szava nem fordul elő egyik korpuszban sem.
3. A tesztszólista egy adott szava a TK korpuszban előfordul valahányszor, míg az MNSz-ben nem.
4. A tesztszólista egy adott szava az MNSZ-ben előfordul valahányszor, míg a TK-ban nem.
5. A tesztszólistában nem szereplő szó mindkét korpuszban előfordul.
6. A tesztszólistában nem szereplő szó az MNSZ-ben előfordul, de a TK-ban nem.
7. A tesztszólistában nem szereplő szó a TK-ban előfordul, de az MNSZ-ben nem.

A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz), a Magyar Történeti Korpusz (TK) és a tesztszólista szavainak lehetséges viszonya:

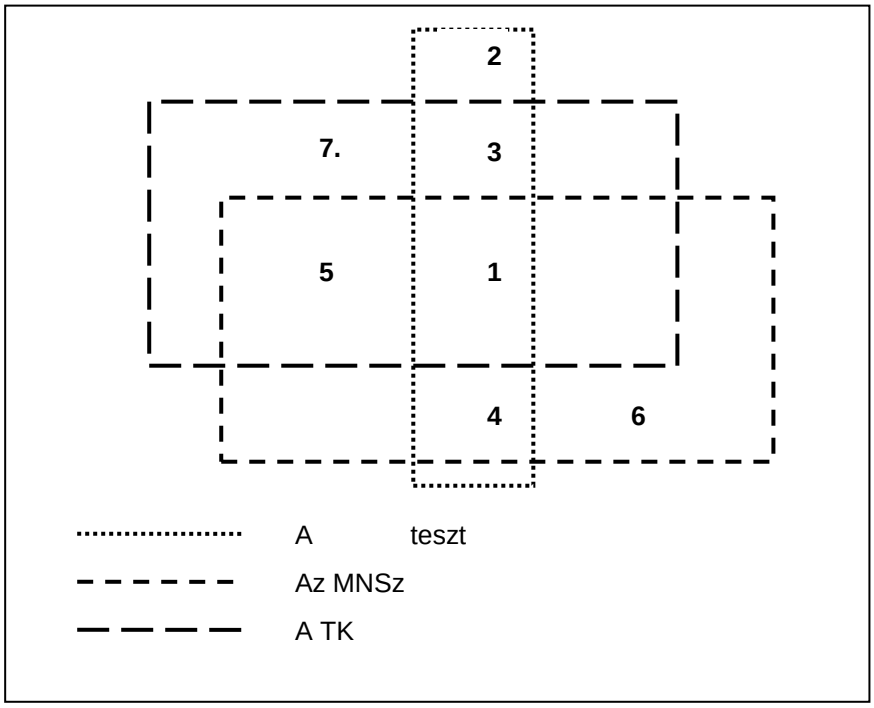

Vizsgálatunk körébe természetszerűleg csak a 1−4. pontok tartoztak, az 5−7. pontok esetei kívül estek figyelmünkön. Mérésünket 2006 májusában végeztük. Ebben az időben az MNSz 111.746.000 szövegszó nagyságú, míg a TK 8.897.000 szövegszó terjedelmű volt. A mérés elején az ÉrtSz+ címszavai közül eltávolítottuk az 1-nél nagyobb homonimaindexszel ellátott címszavakat. A homonimák nélküli tesztszólista az eredetileg 15.810 címszóból álló lista helyett 15.010 szó hosszúságú lett. Ezt követően egy kis robotprogram lekérdezte a tesztszólistát alkotó 15.010 szó előfordulási gyakoriságát a két korpuszban. A MNSz és a TK korpuszok a szövegszavaik korábbi

morfológiai elemzése során − ha kis mértékben is − eltérő morfológiai elemzési technikát alkalmaztak, ezért az egyes esetekhez tartozó szavak számát 10-es értékre kerekítettük.

3 A vizsgálat eredményei

3.1 Hasonlósági mutatók

Számszerűsítve a következő eredményt kaptuk a teszt szólista 15.010 szava és a vizsgált két korpusz szavainak viszonyára:

1. A tesztszólista 15.010 szavából 14.290 szó előfordult mind a TK-ban, mind az MNSz-ben; 95,20%
2. A tesztszólista 15.010 szavából 45 szó nem fordult elő egyik szövegkorpuszban sem; 0,30%
3. A tesztszólista 15.010 szavából 670 szó csak az MNSz-ben fordult elő, a TK-ban nem szerepelt; 4,46%
4. A tesztszólista 15.010 szavából 5 szó csak a TK-ban fordult elő, az MNSz-ben nem szerepelt; 0,03%.

Az adatokból látszik, hogy a két magyar szövegkorpusz szókincse hasonló, jelentős átfedést mutat egymással. A tesztszólistának használt ÉrtSz+ címszójegyzéke a szótár jellegéből és funkciójából adódóan jobban illeszkedik a MNSz-hez, mint a TK-hoz.

3.2 Neologizmusok

Az MNSz jellegéből adódóan joggal feltételezhetjük, hogy azok a szavak, amelyek csak az MNSz-ben fordulnak elő, jól jellemzik a 20. század végét, illetve az ezredfordulót, és így ezek a magyar szókincs neologizmusai közé tartoznak. Feltételezésünk igazolására közreadjuk annak az 50 leggyakoribb szónak a listáját, amelyek az MNSz-ben előfordulnak, de a TK-ban nem találhatók meg (a szó melletti szám a szó MNSz-beli előfordulását mutatja).

Neologizmusok, az MNSz leggyakoribb korfestő szavai:

közszolgálati 6764
munkáltató 6263
honlap 5383
euró 4515
közterület 4415
sportág 4204
CD 3890
piacgazdaság 3743
e-mail 3728
szoftver 3611
környezetvédelem 3592
digitális 3590
szia 3475
drog 3399
parkoló 3373
atomerőmű 3217
elsőfokú 3184
internet 3057
közalkalmazott 3008
foci 2541
bevásárlóközpont 2476
kosárlabda 2323
világháló 2294
társasház 2234
tömegközlekedés 2051
informatika 1993
globalizáció 1833
videó 1726

bróker 1566
multi 1378
természetvédelem 1136
AIDS 1079
telefax 1060
hobbi 1055
tizenéves 970
rajzfilm 955
mobiltelefon 912
tévécsatorna 873
interaktív 860
kemping 852
versenyszféra 803
éllovas 794
elektronika 789
sci-fi 761
papírforma 755
hardver 735
lakópark 693
akciófilm 666
sikerdíj 636
bulvárlap 635

3.3 Archaizmusok

Ezt követően felmerül a kérdés, hogy a fenti neologizmusokhoz hasonlóan a magyar nyelv archaizmusait is kigyűjthetjük-e a két korpusz szóanyagának az összevetéséből? Mivel vizsgálatunkban a TK-ban nem találtunk jelentős számban olyan szavakat, amelyek csak abban fordulnak elő, és nem találhatók meg a MNSz-ben – direkt módon nem gyűjthetünk archaizmusokat a TK-ból. Azonban adódik a gondolat, hogy talán archaizmusnak tekinthetők azok a szavak is, amelyek arányaiban jóval többször fordulnak elő a TK-ban, mint az MNSz-ben. A gondolat életrevalónak tűnik, bizonyításképpen alább közreadjuk az első 50 olyan szót, amelyek jelentősen többször fordulnak elő a TK-ban, mint az MNSz-ben (a szót követő szám az előfordulási arányt mutatja).

Archaizmusok, azok a szavak, amelyek arányaiban a TK-ban jelentősen többször fordulnak elő, mint az MNSz-ben:

aprószentek 15
asztag 12
beszély 15
billikom 45
borong 13
bőszült 20
burnót 24
csepű 14
csibuk 28
csigáz 99
csöngettyű 13
dicső 13
divatozik 22
dragonyos 16
epeszt 36
fejkötő 20
findzsa 21
gondola 16
hajdankor 23
hanga 23
hazámfia 64
hevenyében 15
honfi 28
honn 47
horgany 50
ispán 16
játszi 26
kebel 16
kegyed 25
komika 30
komorna 24
kopja 20
korhely 13
ködmön 13
mál 28
málé 11
mente 14
messzely 28
midőn 34
nadály 18
okuláré 11
orozva 27
pacsuli 20
patvar 14
sarjadék 17
sólya 14
süveg 13
szövétnek 11
szüle 18
tekintetes 18
téns 54
tragika 21
urambátyám 20
vágta 23
várta 109
vitézkötés 13

3.4 A magyar szókincs magja

Mind a két vizsgált korpuszban előfordul a tesztszólista szavainak 95,2%-a. Mint láttuk, nem mindegy azonban, hogy a közös szavak előfordulásának mi az aránya. A következőkben közreadunk mintaképpen 50 olyan gyakori szót, amelyek előfordulási aránya megegyezik vagy közel azonos mindkét szövegkorpuszban. Az 50 mintaszó mindegyikét az ÉrtSz+ leggyakoribb címszavai közül választottuk, azaz mindegyik az első gyakorisági kategóriába tartozik a szótár öt kategóriájából. A szavak mögött álló szám az MNSz-ben és a TK-ban lévő előfordulások aránya. Ha a szám nagyobb egynél, akkor arányaiban az MNSz-ben fordult elő többször a szó, ellenkező esetben a TK-ban gyakoribb.

Megállapíthatjuk, hogy ezek a szavak fontosak, a magyar szókincs középpontjában, magjában helyezkednek el, hiszen használatuk több mint két évszázadon át gyakori és állandó intenzitású a korpuszok adatai alapján.

Állandó intenzitású és gyakori szavak a magyar szókincs magjából:

ad 1,13
csinál 0,99
elmegy 0,87
esik 1,15
este 0,92
férfi 1,17
fiatal 0,90
gondol 1,03
győz 0,86
három 0,99
hat (szn) 1,02
hisz 0,85
hoz 1,00
idő 1,13
ismer 0,89
jut 1,06
katona 0,88
két 1,17
kevés 0,91
könnyű 0,83
könyv 1,03
magas 0,92
magyaráz 1,00
mond 0,83
nagyon 1,18
nap 1,03
négy 1,17
nehéz 0,93
név 1,20
nyár 1,09
ok 1,13
olvas 0,88
óra 1,17
orvos 1,02
rendel 0,85
rossz 1,03
sok 1,03
század 0,89
széles 0,89
szeret 1,10
szó 0,92
szolgál 0,92
tart 1,18
tartozik 1,04
teremt 1,15
tud 1,19
út 1,12
város 1,13
vesz 0,95
víz 0,87

4 Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy újszerű vizsgálatunk bebizonyította, hogy két szövegkorpusz szókincsének összehasonlítása eredményesen elvégezhető egy kisebb alkalmas tesztszólista – akár egy szótár címszójegyzékének − segítségével.

Két különböző jellegű szövegkorpuszból hatékonyan gyűjthetők ki egy megfelelő tesztszólista segítségével a korpuszokra külön-külön is jellemző szavak, a mi esetünkben neologizmusok és archaizmusok. A kigyűjtött neologizmusok a 20. század végé-

nek, az ezredfordulónak a korfestői, míg az archaizmusok jól jellemzik a 18. század vége, illetve a 19. század magyar szókincsét.

Ugyanakkor megállapítható, hogy a két korpusz közös elemei közül azok, amelyek előfordulása magas és az előfordulások aránya közel azonos az egyes korpuszokban, a magyar szókincs magját képezik, így köznyelvi szótárak címszójegyzékének összeállításához eredményesen használhatók.

A két magyar szövegkorpusz összehasonlítása során nyert eredmények rávilágítanak arra is, hogy több és különböző típusú magyar szövegkorpuszra lenne szükség, mert a szövegkorpuszok összevetésével jellegzetes csoportokat alkotó szavak gyűjthetők egybe többé-kevésbé automatikusan. A korpuszokból kigyűjtött szócsoportok alkalmas kiindulásai lehetnek a magyar szókészlet különböző szempontú szótári munkálatainak.

Hivatkozások

1. Előry V. (főszerk.): Értelmező szótár+. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. TINTA Könyvkiadó, Budapest (2007)
2. Pusztai F. (főszerk.): Magyar értelmező kéziszótár[2]. Akadémiai Kiadó, Budapest (2003)